

**NARACIJE STRAHA:
ISTRAŽIVAČKI UVIDI,
TEORIJSKI PROBLEMI
I METODOLOŠKI IZAZOVI**

IEF, Zagreb, 12. i 13. listopada 2017.

**NARACIJE
STRAHA**
NARRATING
FEAR

ORGANIZATOR SKUPA S MEĐUNARODNIM SUDJELOVANJEM

Skup je organiziran u okviru projekta *Naracije straha: od starih zapisa do nove usmenosti* (FEAR), HRZZ (IP-06-2016-2463)

USTANOVA NOSITELJ PROJEKTA:

Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb

ORGANIZACIJSKI ODBOR

Una Bauer

Renata Jambrešić Kirin

Suzana Marjanić

Jelena Marković

Ljiljana Marks

Nataša Polgar

Evelina Rudan

Luka Šešo

FOTOGRAFIJA NA NASLOVNICI

Luka Šešo

ISBN 978-953-8089-17-6

Zagreb, listopad 2017.

Skup su financijski potpomogli HRZZ, Ministarstvo znanosti i obrazovanja,

Institut za etnologiju i folkloristiku

NARACIJE STRAHA: ISTRAŽIVAČKI UVIDI, TEORIJSKI PROBLEMI I METODOLOŠKI IZAZOVI

Zagreb, IEF, 12. i 13. listopada 2017.

Program i sažeci

Naracije straha: istraživački uvidi, teorijski problemi i metodološki izazovi

Namjera skupa *Naracije straha* jest istražiti kako se pripovjednim strategijama i pripovijedanim događajima strahovi oblikuju u svakodnevnoj interpersonalnoj komunikaciji, ali i u javnome diskursu, u medijima i na društvenim mrežama, u književnosti, vizualnim i izvedbenim umjetnostima i dr. Svako doba, svako društvo i svaka kultura ima svoje strahove. Suvremeni strahovi, fobije i tjeskobe uvelike određuju našu kulturnu imaginaciju, ali to nisu samo strahovi od Drugoga i drukčijeg nego i od bliskoga i poznatoga, kao i od skrivenoga i zatajenoga. Neki su strahovi globalni, drugi lokalni i tipični za pojedine slojeve društva ili (manjinske) skupine, neki su potaknuti recentnim događajima (npr. ratovi, teroristički napadi, prisilne migracije, korporativne i *false flag* ugroze, jačanje nacionalizama i fašizma i dr.), dok su drugi duboko ukorijenjeni u kulturnom i sociopolitičkom imaginariju dugoga trajanja.

Sve veće socijalne razlike, društvene napetosti i strahovi koji one proizvode ugrožavaju temelje društvenog ugovora, potiču agonalne odnose te stvaraju atmosferu neizvjesnosti, nepovjerenja, neslobode i (auto)cenzure. I velike zajednice i male grupe kako ih razumiju folkloristika i etnologija, ali prije svega pojedinci, osvještavanjem straha i pripovijedanjem o njemu mogu pružiti učinkovit otpor i protutežu onima koji strah proizvode, umnažaju i komodificiraju. Pripovjedno nam umijeće, od najstarijih zapisa do novih digitalnih krajolika, pokazuje kako strah može postati izvor hrabrosti, otpora, prkosa i smionosti. Ono što nas posebice zanima jest pitanje kako i u kojoj se mjeri strah oblikuje u sadržaju i značenju pojedinih pripovjednih žanrova i (folklornih) izvedbenih praksi te kako ove izvedbe proizvode emocionalne odgovore, vrijednosne sudove i odnose među ljudima. Zanima nas i kako novi oblici kulturnog turizma, festivala priča i muzejskih postava koriste, recikliraju, resemantiziraju i predstavljaju predaje, legende, strašne i traumatične priče.

Skupom o (protu)naracijama straha želimo okupiti i povezati istraživače/ice iz različitih disciplina i sredina te potaknuti problemsku refleksiju koja traga za mogućim smjerovima (teorijskog, metodološkog, epistemološkog iterenskog) istraživanja straha i njegovih izvedenica. Uz folkloriste, teoretičare i povjesničare književnostite one istraživače/ice kojima je fokus pripovijedanje pozivamo da se svojim priložima pridružekolegice i kolege koji strahu pristupaju iz drugih disciplinarnih usmjerenja poput etnologije, kulturne antropologije, psihologije, etno/psihoanalize, psihijatrije, povijesne znanosti, sociologije i dr.

Narrating Fear: Research Insights, Theoretical Issues and Methodological Challenges

The aim of this year's conference is to discuss the ways in which narrative strategies assist in forming, controlling and redirecting fears in everyday communication, as well as in public discourse, literature, the performing arts, media, social networks and others. Every epoch, society and culture has its own fears. Contemporary fears which anchor the cultural imagination do not only relate to fears of the Other or of difference, but also to fears of the intimate and familiar and at the same time, the hidden and uncanny. Some fears are global, some local and typical of particular social strata or (minority) groups; some are inherited, contingent and contagious, while others are instilled by recent threats (e.g. wars, terrorist attacks, forced migrations, corporative and *false flag* deceptions, the rise of nationalism and fascism, etc.), while the remainder are deeply rooted in a long-lasting cultural imaginarium.

The widening social gap, and tensions and fears resulting from it, may put the social contract at risk, encourage intolerance and create an atmosphere of uncertainty, distrust, constraints, and censorship. Vernacular expressions by individuals and small groups, as conceptualized by folklorists and ethnologists, could represent forms of effective resistance and provide a counterweight to those who create and amplify fear, or make it a substratum of everyday life.

From the archival records to new digital landscapes, it is evident that the art of narration and self-expression has the power to affect fear and turn it into acts of courage, resistance and/or hope. Our question is how and to what extent fear shapes and figures in the content and meaning of particular narratives and other (folk) performances, and how they produce emotional attachments, responses, and relations among people. Furthermore, we are interested in how new forms of cultural tourism and commodification use horror stories, legends, commemorations and other rituals connected with violent pasts in order to promote local identities and prevent anxieties over globalization and cultural unification.

The aim of the conference *Narrating Fear: Research Insights, Methodological Issues and Theoretical Challenges* is to bring together researchers from various disciplines and geographical areas, in order to encourage critical reflection which explores various theoretical, methodological, and ethnographic aspects of researching and conceptualizing

fear. In addition to folklorists, literary theorists and historians, and researchers that focus on verbal discourses and performances, we would like to invite scholars from other disciplinary fields, such as ethnology, cultural anthropology, psychology, psychoanalysis, psychiatry, history, sociology, and others to join us and share their theoretical and ethnographic, micro- and macro-perspectives on fear.

PROGRAM*

ČETVRTAK 12. 10. 2017.

09:15 – 09:30 Otvaranje skupa

09:30 – 10:30 Plenarno izlaganje

NICHOLAS RIDOUT: *The Sky will not fall on our Heads: Reflections on Theatre and Fear*

10:30 – 11:30 Plenarno izlaganje

BARBARA TÖRNQUIST-PLEWA: *Holocaust Memory and the Construction of Cultural Trauma in Post-Communist Poland*

11:30 – 12:00 *Stanka za kavu*

12:00 – 13:15 Moderatorica: Nataša Polgar

UNA BAUER: *Postdramatic Tragedy and Fear: the Case of Societas Raffaello Sanzio's Tragedia Endogonia*

BENEDIKT PERAK i VJERAN PAVLAKOVIĆ: *Fear in Commemorative Practices*

RENATA JAMBREŠIĆ KIRIN: *Fear, Horror and Other Emotional Responses to "Difficult Heritage" in Croatian Postmemory*

NATKA BADURINA: *Fear and Fantastic Imagery as Political Devices in Narrations of Istrian Exodus*

13:15 – 14:15 *Stanka za ručak*

14:15 – 15:30 Moderatorica: Evelina Rudan

JELENA MARKOVIĆ: *Tišina straha, strahom utišano i strah od šutnje: Može li se i pod kojim uvjetima pripovijedati strah?*

* Jezik naslova i sažetka odgovara jeziku izlaganja.

NADA KUJUNDŽIĆ: Strah od samog straha: (parodijske) funkcije strahovanja u “Priči o čovjeku koji je htio upoznati strah” i “Hrabrome krojačicu” braće Grimm

MATIJA ŠTAHAN: Teorije zavjere između usmene i pisane književnosti

SUZANA MARJANIĆ: Mediji, rat i teorije zavjere kao suvremene predaje ili što je preostalo od *R/ratova (balkanskih) svjetova?*

15:30 – 16:00 *Stanka za kavu*

16:00 – 17:15 Moderatorica: Jelena Marković

NATAŠA POLGAR: Strah ili tjeskoba i reprezentacije čudovišnoga

LJILJANA GAVRILOVIĆ: Digitalne igre u raljama multipliciranih strahova

MARKO PIŠEV: Strah i fantastika: antropološki pristup horor fikciji

LUKA ŠEŠO: Strah i strašno u festivalima hrvatskih priča, mitova i legendi

17:15 – 17:45 *Stanka za kavu*

17:45 – 19:00 Moderatorica: Suzana Marjanić

SLAVEN CRNIĆ: Strah i njegova braća: genealogija straha u queer teoriji

DEJAN OGNJANOVIĆ: Strava ili užas: lažna dilema?

INES PRICA: Dinamika straha u vremenskim prognozama

LOVRO ŠKOPLJANAC: “Neustrašivo otkrivenje ljudske izopačenosti”: Diskursi straha u romanima Ayn Rand

19:30 *Zajednička večera (fakultativno)*

PETAK 13. 10. 2017.

- 10:00 – 11:00 Moderatorica: Una Bauer
BORIS BECK: A za njima je išao pas: strah u biblijskoj knjizi o Tobiji
EVELINA RUDAN: Prijevod usmenih strahova u pisanu tjeskobu ili poetički učinci predajnih elemenata u romanima *Živi i mrtvi* Josipa Mlakića i *Črna mati zemla* Kristiana Novaka
DOMAGOJ BROZOVIĆ: Motiv straha i njegovi mehanizmi u hrvatskoj fantastičnoj noveli 19. stoljeća
- 11:00 – 11:15 *Stanka*
- 11:15 – 12:15 Moderator: Luka Šešo
NIKOLA VUKOBRATOVIĆ: “Veliki strah Zagrepčana” 1755. godine
DIEGO HAN: Istarski razbojnik nakon Prvog svjetskog rata: figura demona i bijednika
SIMONA DELIĆ: Moj obiteljski epistolarni roman i strah
- 12:15 – 12:45 *Stanka za kavu*
- 12:45 – 14:00 Moderatorica: Natka Badurina
ANA GRGIĆ: Strah u narativima inojezičnih govornika hrvatskoga koji žive u Republici Hrvatskoj
NATAŠA GOVEDIĆ: Strah u školskom sustavu: naracije eksplicitnog i implicitnog učeničkog zastrašivanja
ANJA MAKSIC JAPUNDŽIĆ: (Ne) biti poput nje: reprezentacije straha u odnosima majka-kći u korpusu hrvatske drame

LJUBICA MILOSAVLJEVIĆ i VLADIMIRA ILIĆ: Strahovi džez muzičara

14:00 – 15:15 *Stanka za ručak*

15:15 – 16:15 Moderatorica: Nataša Polgar

MOJCA RAMŠAK: Medicinske fobije

IVANA KATARINČIĆ: Strah i odluke o zdravlju (zdrave) djece

JELENA SEFEROVIĆ: Shvaćanje fenomena straha u psihijatrijskim povijestima bolesti s prijelaza iz 19. u 20. stoljeće

16:15 – 16:30 *Stanka*

16:30– 17:45 Moderatorica: Ljiljana Marks

EMINA HODŽIĆ: Između straha i nade – predodžbe o smrti u islamu

MONICA PRIANTE: Strah od dvostruke smrti: prividna smrt u javnim raspravama kasnoga 19. stoljeća

ANTONIA VODANOVIĆ: Apotropejski grafiti na kasnosrednjovjekovnim i ranonovovjekovnim kućnim portalima šibenske gradske jezgre

NEMANJA RADULOVIĆ: Strah i nada onog sveta

17:45 – 18:00 *Zatvaranje skupa*

NICHOLAS RIDOUT

School of English and Drama, Queen Mary University of London

n.p.ridout@qmul.ac.uk

The Sky will not fall on our Heads: Reflections on Theatre and Fear

Although one of Europe's most long-lived theatrical forms has commonly been supposed to traffic in pity and terror, this talk suggests that theatre in Europe – at least in its most characteristic modern forms – generally works against the production of fear. Where narrative trajectory or dramatic situation might make fear possible or even likely, institutional and social features of the theatrical situation work to deflect, mediate, neutralise or immunise the audience against it. From time to time theatre-makers have attempted to struggle against this, but with limited success. Drawing on examples from 20th and 21st century theatre practice, this talk attempts to explain why this might be so, and to wonder whether, in fact, this kind of immunisation against fear might be part of the social function of the modern, largely bourgeois, modern theatre.

Barbara Törnquist-Plewa

Lunds Universitet, Öst-och centraleuropakunskap, Lund

barbara.tornquist-plewa@slav.lu.se

Holocaust Memory and the Construction of Cultural Trauma in Post-Communist Poland

The most heated historical debates in post-Communist Poland have been provoked by two books, *Neighbors* from 2000 and *Fear* from 2008. The author of these books, Jan T. Gross, challenged the Poles' view of themselves as solely innocent victims of German Nazism, showing that anti-Semitism could and did lead Poles to kill Jews, both during and after the war.

The talk deals with the book *Fear* published in 2006 in USA and in 2008 in Poland. Its title refers to different layers of social fears in Polish society in relation to the history and memory of Holocaust. I will present a close reading of this text in order to answer the question as to what made the Poles react so strongly to this book. I argue that the reasons are not only to be found in the book's message and in the political context in which it appeared, but also in the mode of representation and narrative modes applied by Gross. The specific rhetoric of *Fear* has been noticed by its critics but no one analysed it closely. In my talk I put forward the thesis that Gross used in *Fear* the rhetoric design of a deliberative speech and by doing so he anchored his narrative in the present, demanding a future action of his readers. This combination of telling about past events and pointing to the present relevance makes his narrative performance very different from the conventional historiographical writing. Thus the value of Gross' work lies not primarily in his contribution to the body of existing knowledge, but in its functionality and performativity, in his attempt to use memory and history to transform social imaginary of the Poles.

Una Bauer

Odsjek dramaturgije, Akademija dramske umjetnosti, Zagreb

unabauer@gmail.com

Postdramatic Tragedy and Fear: the Case of Societas Raffaello Sanzio's *Tragedia Endogonia*

This paper will focus on exploring the role and understanding of fear and terror in an experimental theatre production, Societas Raffaello Sanzio's theatrical series *Tragedia Endogonia* (2002 – 2004). I will firstly look into possibilities for a postdramatic theatre production to be read as tragedy, often understood as a highly conservative and petrified form. As *Tragedia Endogonia* explores the limits of representation, dissolves characters and avoids a tightly plotted narrative dedicated to specific human destinies, understood as continuities, which are unraveling across fictional time, it seems far removed from the essence of tragedy as a form. Yet tragedy underwent numerous synchronic and diachronic transformations, and far from being easily defined, exists more as an unstable constellation of various, even mutually exclusive concepts. I will then explore the role of sensorial and emotional experiences, specifically fear and terror, and the way they are understood in *Tragedia Endogonia*. As is well known, but often disregarded, Aristotle considered the substitution of plot for *opsis* to be problematic as a source of emotion. In order for catharsis to happen, according to him, there was no need for an actual performance to take place as one could experience tragedy through reading only, thus through revelation of its internal composition. But if we consider “plot” and “plotting” not solely as mimetic strategies reflecting the logic of the world *as we know it*, but as multi-dimensional, emotional, highly *sensorial* enterprise *in process*, “plotting” can happen in the domain of the ephemeral and sensuous, dislocated, discontinuous and fragmented, unsure and unstable. I will concentrate on performative means of provoking fear and terror in *Tragedia Endogonia*, and complex, future-oriented role of these emotions. The emphasis on potentiality related to the paradoxical position of fear and terror directed towards that which hasn't happened yet, however in *Tragedia Endogonia* seems at the same time imminent, already over, and infinitely postponed, confusing a clear temporal line, is important for understanding of contemporary tragedy, but also of contemporary experience in general.

Benedikt Perak

Kulturalni studiji, Sveučilište u Rijeci, Rijeka
bperak@ffri.hr

Vjeran Pavlaković

Kulturalni studiji, Sveučilište u Rijeci, Rijeka
vjeranp@gmail.com

Fear in Commemorative Practices

Commemorations are sites of remembrance and confirmation of socio-cultural models, as well as places of contested political identities. The activation of emotions, particularly fear, plays an important role in the pragmatic modelling of social norms. This paper analyses the content of commemorative speeches dealing with 20th century wars on the territory of Croatia in Jasenovac (April), Bleiburg (May), Brezovica (June), Jazovka (June), Srb (July), Knin (August) and Vukovar (November), collected as part of the project Framing the Nation and Collective Identity in Croatia: Political Rituals and the Cultural Memory of Twentieth Century Traumas (FRAMNAT) (<http://framnat.eu/>).

Using the corpus methodology, 70 speeches collected during field work are analyzed for ontological-syntactic-semantic characteristics of the discursive use of fear and its role in strategies of framing the nation and collective identities. Although the focus is on the commemorative speeches of the political elite, the role of mediated speeches by the political opposition, as well as other relevant social actors such as religious organizations, antifascist associations, veteran groups, and others that support or discredit the official narrative, will also be discussed.

Renata Jambrešić Kirin

Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb

renata@ief.hr

Fear, Horror and Other Emotional Responses to “Difficult Heritage” in Croatian Postmemory

From political rhetoric to the Horizon 2020 research priorities, from Pope John Paul apostol letter *Tertio millennio adveniente*, to the promotion of dark tourism, dealing with the (difficult) past seems to be a catch-phrase or mantra that attracts funders, political activists, voters, cultural consumers or demanding tourists. However, the trouble with appropriate translation and domestication of the notion in German, French or Croatian language – *Vergangenheitsbewältigung* vs. *Aufarbeitung der Vergangenheit*; *traitement du passé* vs. *d'affrontement du passé*; *suočavanje s prošlošću* vs. *rad na (pri)sjećanju* – reveals how an attempt to merge emotional confrontation (abreaction) with deep cognitive work or intellectual “sublimation” resembles more a “drama of history” rather than an illuministic concept of the 21st century. In European peripheries that suffer from the “surplus of history”, coming to terms with the past is always plotted with antagonistic forces of *ars memorativa* and *ars oblivinalis* (Eco), banalisation and sacralisation (Todorov), amnesia and amnesty (Ricouer), lustration and revanchism (David), forming a particular “theatre of agonism” daily struggling over the meaning, truth, and (national) identity. Another concept that tries to remove, alleviate or naturalize the remnants of trauma within the desired democratic culture of remembrance is the notion of “difficult past/heritage/knowledge” (Logan and Reeves; Lehrer, Milton and Patterson; Gegner and Zino et al). It is linked to the various public “landscapes of memory”, such as museums, memorial sites, commemorative places and rituals, where cultural symbols, artistic tools and pedagogical techniques are employed to help participants or “actors” to deal with the affective continuum of horror–anger–anxiety–mourning–resentment connected with the traumatic past (such as war violence or political

crimes and repression). A few successful and some unsuccessful examples of coming to terms with “difficult heritage” in Croatian postmemorial landscape will be taken as an illustration of the thesis that social phobias are growing in order to keep the reality away from us and give us a space and time in which we can “grow at our own speed” (Ward).

Natka Badurina

Dipartimento di lingue e letterature, comunicazione, formazione e società

Università degli studi di Udine

natka.badurina@uniud.it

Fear and Fantastic Imagery as Political Devices in Narrations of Istrian Exodus

The paper analyses the memory of Istrian exodus (i.e. the migration of about 250, 000 people from Istria, Fiume and Dalmatia to Italy after the Second World War) in personal recollections collected by oral historians; in popular literature from the forties until the present; in history and in political discourse. The reasons for the exodus were manifold, but in this analysis particular attention is given to those narrations that emphasize the fear of communist purges as the main reason for the exodus. The interpretation of *foibe*, Karst sinkholes where some of the victims were thrown into, as the exclusive symbol of partisan crimes, has had a long-lasting influence on popular literature and it dominates today's Italian political discourse. In some of the variants of this narrative, some fantastic elements, allegedly from Istrian oral tradition, are introduced and used to demonize the enemy understood as the ethnic other. In this paper these elements are seen as part of the mythological machine, i. e., according to Furio Jesi, as the historical production of mythological material aimed at supporting and legitimising certain power and ideology.

Jelena Marković

Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb

jelena@ief.hr

Tišina straha, strahom utišano i strah od šutnje: Može li se i pod kojim uvjetima pripovijedati strah?

Izlaganje nastoji detektirati uvjete pod kojima se strah (akutni strah, strah niskog intenziteta i/ili anksioznost) može pripovijedati i to: na terenu, u svakodnevnoj komunikaciji te u različitim akademskim tekstovima.

Da bih istražila uvjete pripovijedanja straha i učinaka koje strah povratno proizvodi, fokusirat ću se ponajprije na mjesta odsutnosti ili redukcije verbalizacije – šutnju kao posljedicu zastrašujućeg objekta i/ili uplašenog subjekta, odnosno njihove “zone kontakta” (Ahmed). Iako uopćeno, govorit ću o tome na temelju svoga iskustva konkretnog istraživanja u kojemu su strah i njegovo prešućivanje duboko utkani te prisutni u gotovo svim fazama znanstvenoistraživačkog rada – od planiranja istraživanja, teorijskog pozicioniranja, terenskog rada, do prezentacije rezultata. Kao što je i bilo očekivano, tijekom terenskog istraživanja cirkulacije dominantnih emocija (posebno strahova, tjeskobe, mržnje, tuge, gađenja ali i radosti i ljubavi) među stanovnicima regije koja je obilježena poviješću konflikata, nasilja, raseljavanja, povrataka te suživota, šutnja je u različitim pojavnostima bila integralnim dijelom pripovijedanja traume, straha i anksioznosti.

Šutnju, odnosno odsutnost verbalizacije dijela ili cjeline priče, u izlaganju ću propitati najprije na mikrorazini pripovjednih iskaza, što uključuje sažimanje, sinegdohalne iskaze te narativni minimalizam. Potom ću odsutnost verbalizacije istražiti i u kontekstu blokatora pripovijedanja straha i traume, kao što su proglašavanje iskustva neizrecivim, “gušenje” pripovijesti u jecaju, neprestana potreba za ponavljanim tumačenjem vlastite nevinosti u trenutku trpljenja straha, nedostatak volje za pripovijedanjem (pomanjkanje publike). Šutnju te reducirano komuniciranje straha i traume istražiti ću i na primjeru privatnih nenarativnih svakodnevnih praksi, dok ću na makrorazini propitati strah i anksioznost

utišanog, prigušenog znanstvenoistraživačkog pisanja i djelovanja kao posljedice kolektivnog strahovnog imaginarija i kolektivnih zavjera šutnje, koji se u akademsko djelovanje prelijevaju iz svakodnevice.

Izlaganjem ću, dakle, razmotriti šutnju kao integralan i često dominantan oblik komuniciranja straha u pripovjedačkim i kazivačkim situacijama, zatim mjesta u znanstvenom i pripovjednom tekstu koja su iz straha utišana ili su “ugušena” u drugim emocijama te strahovima čiji je objekt straha strah u šutnji i strah od nje.

Nada Kujundžić

doktorandica, Sveučilište u Turkuu; Sveučilište u Zagrebu

nadkuj@utu.fi

Strah od samog straha: (parodijske) funkcije strahovanja u “Priči o čovjeku koji je htio upoznati strah” i “Hrabrome krojačicu” braće Grimm

Koristeći se tekstualnom analizom, rad za cilj ima istražiti funkcije strahovanja, odnosno njegova odsustva u dvjema (parodijskim) bajkama objavljenima u zbirci *Kinder- und Hausmärchen* (Dječje i kućne bajke, 1812/15 – 1857) Jacoba i Wilhelma Grimma: “Priči o čovjeku koji je htio upoznati strah” (*Märchen von einem, der auszog, das Fürchten zu lernen*) i “Hrabrome krojačicu” (*Das tapfere Schneiderlein*). Za razliku od tipičnih, neustrašivih protagonista bajki, koji nedaće nadvladavaju djelujući usprkos strahu, eponimski protagonisti spomenutih humorističnih bajki strah ne poznaju: prvi naprosto nikada nije iskusio strahovanje, dok je drugi toliko zanesen iluzijom vlastite hrabrosti da ne osjeća strah. Znakovito je da obje Grimmove pripovijesti koje istovremeno i ponavljaju i parodiraju žanrovski obrazac bajke tematiziraju upravo strah i (ne)mogućnost njegova nadvladavanja. U radu ćemo se stoga posebno usredotočiti na parodijske funkcije prisustva/odsustva straha te njegovu ulogu u oblikovanju radnje i konstrukciji glavnih likova. Također, osvrnut ćemo se na suodnos hrabrosti s jedne te odsustva straha s druge strane, kao i mogućnost tumačenja odsustva straha kod dvaju bajkovitih protagonista kao svojevrsnog supstituta za čarobne pomagače, darove i druge nadnaravne manifestacije koje su u tradicionalnom bajkovitom narativu preduvjet za rješavanje središnjeg problema i realizaciju sretnoga kraja.

Matija Štahan

samostalni istraživač, Zagreb

matijastahan@gmail.com

Teorije zavjere između usmene i pisane književnosti

Iako su svojim sadržajem – ponajviše po objasnidbenoj intenciji te okviru tumačenja zbilje koji postavljaju – *teorije zavjere* srodne utemeljujućim mitovima različitih civilizacija, one su, u obliku u kakvome ih danas poznajemo i s nazivom populariziranim u drugoj polovici 20. stoljeća, ipak razmjerno nov fenomen.

Prvi, uvodni dio izlaganja, sažetak je društvenog konteksta koji posljednja desetljeća čini pogodnim za sve masovnije konzumaciju teorija zavjere. Dio njihove privlačnosti svakako leži u činjenici da ih je osporiti obično jednako teško kao i dokazati; one ciljaju izvan sfera svakidašnjice i “rješavaju” slojevita ontološka, metafizička ili etička pitanja. Nerijetko su povezane s nadnaravnim, a otklon su od uvriježenog poimanja duhovne dimenzije stvarnosti, pronalazeći prauzore u misaonim pravicima koji su kroz kršćanska i prosvjetiteljska razdoblja povijesti Zapada marginalizirani – od mitova drevnih civilizacija do *New Agea*.

U drugom dijelu izlaganja bit će iznesena zapažanja o konceptualnoj sličnosti teorija zavjere s usmenom predajom, posebice “urbanim legendama”. Srodnost možemo pronaći u svim trima oblicima predaje: povijesnim, demonološkim i etnološkim. Povijesni pregled čudesnih bića koji nastoji objasniti stanje suvremenog svijeta oslikava “utemeljujući mit” svjetonazora Davida Ickea: u pradavna su vremena gmazoliki humanoidi iz svemira, koji danas prebivaju u drugim dimenzijama, uspostavili kontrolu nad čovjekom i ta se nevidljiva vlast tajnim mehanizmima kontrole održala do danas. Zašto to čine? Zato što se hrane ljudskim *strahom*.

U trećem dijelu bit će riječi o tome kako se teorije zavjere mogu iskoristiti kao književna građa. Dva osnovna modela primjenjiva na sve književnoumjetničke vrste su model Dana Browna (*Da Vincijev kod*) i model Umberta Eca

(*Foucaultovo njihalo*). U prvom primjeru roman služi kao umjetnički pandan ili produžetak konkretnoj teoriji zavjere, dok Ecoov roman teorije zavjere podvrgava umjetničkim načelima i time prema Brownovu romanu, iako mu kronološki prethodi, uspostavlja odnos kao *Don Quijote* prema viteškim romanima poput *Amadisa od Galije*.

Suzana Marjanić

Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb

suzana@ief.hr

Mediji, rat i teorije zavjere kao suvremene predaje ili što je preostalo od R/ratova (balkanskih) svjetova?

Kao što je dokumentirao antropolog George E. Marcus, koji je svoja antropološka istraživanja usmjerio i na elite, pa tako posljedično naravno i na teorije zavjere (usp. zbornik radova *Paranoia Within Reason: A Casebook on Conspiracy as Explanation*, 1999), kulturna antropologija danas širi svoja istraživanja i na etnografiju interneta, teorije zavjera, pitanje nuklearnoga oružja, okolišnu politiku, umjetnu inteligenciju, posthumanističke kiborge, *krioniku*...

Posljedično uz konspirativnu i korporativnu proizvodnju paranoje pratit ćemo i neke teorije zavjera od 2008. godine, dakle od treće faze korporatizma kako ju je definirao Jeffrey Grupp u svojoj knjizi *Korporatizam: Tajna vlada Novog svjetskog poretka*. Paralelno s navedenim suvremenim teorijama zavjere istražiti ćemo i narativnu strukturu tzv. teorija zavjere vezanih uz raspad Jugoslavije, kako bismo dobili možebitnu *globalnu* matricu. Dok se devedesetih govorilo o SAD-u i njezinoj upletenosti u rat na Balkanu, navedene su se “predaje” smatrale teorijama zavjere; naime, kako je hladni rat okončan, SAD je isplanirao raspad Jugoslavije koji je preciziran 31. listopada 1988. godine Memorandumom američkoga nacionalnoga obavještajnoga vijeća pod nazivom *Osjećaj zajedništva. Izvješće o Jugoslaviji (Sense of Community – Report on Yugoslavia)*. Naravno, sve navedeno možemo čitati (i) kao teoriju zavjere. A i ne moramo... Ovisi o stanju paranoje, kako društva tako i vlastite. Dobrodošli u paranoju...

Nataša Polgar

Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb

polgar@ief.hr

Strah ili tjeskoba i reprezentacije čudovišnoga

U izlaganju će se nastojati razjasniti konceptualne razlike između straha i tjeskobe kako ih poimaju Freudova i Lacanova psihoanalitička teorija u odnosu na cirkularnu ili arbitrarnu uporabu tih pojmova u drugim disciplinama, ponajprije antropologiji, sociologiji i politologiji. Potom će se na različitim primjerima književnih i medijskih reprezentacija čudovišnoga (kao ovjerovljene zastrašujuće drugosti) nastojati prikazati razlika između afekata koji izazivaju, ali i njihovih različitih kulturnih i društvenih uloga, te pokušati detektirati pripadaju li “kulturi straha” ili pak “kulturi tjeskobe”.

Ljiljana Gavrilović

Etnografski institut SANU;

Odeljenje za etnologiju i antropologiju, Filozofski fakultet, Beograd

fifana@gmail.com

Digitalne igre u raljama multipliciranih strahova

Moralna panika koja se diže oko digitalnih igara od njihovog nastanka, a pojačava tokom poslednje decenije i po njihove ekspanzije, počiva na nekoliko velikih strahova modernog doba:

- tehnofobiji – strahu od *novih* tehnologija, onih koje već postoje ili su tek najavljene/zamišljene, a koja u sebi sadrži bazični strah od promene;
- strahu od slobode, odnosno nedostatka kontrole nad životima:
  - bližnjih, ako se radi o pojedincima, naročito onima koji se smatraju odgovornim za dobrobit drugih, kao što su npr. roditelji u odnosu na decu, ili
  - šire/ukupne populacije, ako se radi o institucijama koje bi trebalo da budu odgovorne za veći broj ljudi, kao što su npr. države u odnosu na njihove građane,
- strahu od gubitka moći/uticaja, posebno izražen u okviru analognih medija, koji moralnu paniku najviše i šire.

U okviru konstruisanja/širenja moralne panike upotrebljava se dodatni set već poznatih strahova:

- strah od nasilja, uključujući masovna ubistva i terorizam: po pravilu se za pretpostavljene ili poznate počinioce različitih masakara navodi da su igrali digitalne igre koje se percipiraju kao nasilne;
- strah od bolesti/smrtni: igranje digitalnih igara se optužuje za najrazličitije bolesti, uključujući pojedinačne slučajeve smrti i

– strah od socijalne isključenosti.

Širenjem moralne panike se, zapravo, nastoji sprečavanjem sadašnje ne-igračke populacije da se upusti u istraživanje izmišljenih digitalnih svetova, u nadi da se tako neće ostvariti Kastronovino predviđanje da će do 2030. godine većina populacije (ne samo) u zapadnim društvima svoje izabrane digitalne svetove doživljavati kao svoju istinsku domovinu (Castronova 2007), što bi prouzrokovalo drastične promene kako u ekonomiji, tako i u aktuelnim mehanizmima vlasti. Celokupna moralna panika se, tako, može posmatrati kao strah od nekog novog, drugačijeg sveta koji, u očima onih koji imaju moć, izgleda potpuno distopijski.

Marko Pišev

Odeljenje za etnologiju i antropologiju, Filozofski fakultet, Beograd

marko.pisev@f.bg.ac.rs

Strah i fantastika: antropološki pristup horor-fikciji

Narativi strave i užasa imaju dugu i bogatu istoriju u književnosti i kinematografiji Zapadnog sveta. No, horor-fikcija je odavno prevazišla parohijalne granice Zapada: nadovezujući se na lokalna kulturna podneblja, folklorne sadržaje i nezvanične, narodne religijske predstave, priče strave danas čine deo narativnih matrica prepoznatljivih globalno, od Japana do Nigerije. Ono što polje horora čini tako prijemčivim za društva i kulture širom sveta jeste, s jedne strane, njegova tematika, a s druge, neograničenost motiva i umetničkih postupaka kojima se postiže željeni autorski efekat: izazivanje straha kod publike. Horor-priče obrađuju određen skup univerzalnih problema koje zaokupljaju čovečanstvo u svim vremenima i na svim prostorima: biološke, društvene i moralne devijacije, ludilo, smrt, pogled u ustrojstva (ili odsustvo svakog ustrojstva) iza vela konvencionalne stvarnosti. Početna teza ovog izlaganja sadrži pretpostavku da horor-fikcija manipuliše svešću o kulturno projektovanim granicama (fizičkim, metafizičkim, psihološkim, moralnim, granicama poznatog i dr.), pri čemu se element strave u priči javlja uporedo sa njenim primicanjem tim granicama i njihovim konačnim prekoračenjem. Na ovu premisu dalje se nadovezuju sledeće dve pretpostavke: a) da nam horor-fikcija pruža uvid u neki broj normi i tabua koji doprinose tome da se određena zajednica oseća bezbedno; i b) da nam horor-fikcija ukazuje na potencijalne nestabilne tačke ili liminalne zone (stvarne ili zamišljene) koje prete zajednici i ispunjavaju je osećajem straha. Antropologija, sa svojom dugom disciplinarnom istorijom proučavanja fenomena najšire povezanih sa konceptom granice i graničnosti, pruža bogat izvor teorijsko-metodoloških znanja za ovako koncipirano proučavanje horor-fikcije, što zaslužuje poseban komentar koji nameravam da razradim ovim izlaganjem.

Luka Šešo

Odjel za sociologiju

Hrvatsko katoličko sveučilište, Zagreb

luka.seso@unicath.hr

Strah i strašno u festivalima hrvatskih priča, mitova i legendi

Prije dvanaest godina u istarskom Pićnu organiziran je prvi Legendfest – festival narodnih priča, legendi i mitova. Teme festivala svake su godine vezane uz neki od mnogih motiva iz hrvatskih tradicijskih vjerovanja i mitologije (vještice, vampiri, vile, more, zmajevi, divovi itd.) Potaknuti dobrim odazivom posjetitelja organizatori su festival počeli organizirati i u Lukavcu (Turopolje) te u Nacionalnom parku Krka te su tako predstavama, predavanjima, radionicama i performansima posjetiteljima “približavali” teme iz korpusa hrvatskih vjerovanja, priča, legendi, predaja i mitova. Budući da su u spomenutim manifestacijama gotovo uvijek prisutni prizori i bića s odgovarajućom zastrašujućom atmosferom (demoni, krv, pokojnici, lubanje, tamnica za vještice, zastrašujući zvukovi i dr.) u ovom izlaganju želja mi je prikazati rezultate anketnog istraživanja koje sam proveo među posjetiteljima festivala, a koje se usredotočuje na odnos posjetitelja prema strašnom (i strahu) koje je prisutno u mnogim događanjima festivala.

Slaven Crnić

Doktorand komparativnih rodnih studija
Central European University, Budimpešta
Crnic_Slaven@phd.ceu.edu

Strah i njegova braća: genealogija straha u queer teoriji

Strah kao fenomen i kao koncept odigrao je zapaženu ulogu u razvitku queer teorije, prvenstveno kroz istraživanja književnih i filmskih reprezentacija transgresivnih i nenormativnih seksualnosti i rodnih odnosa. Na samome početku takvih istraživanja, književna teoretičarka Eve Kosofsky Sedgwick poduzela je analizu odnosa između muške homosocijalnosti i homoseksualnosti, pokazavši kako potencijal za manipulaciju čitavoga kontinuuma muških homosocijalnih veza leži upravo u strahu, odnosno dvjema njegovim specifičnim sociopolitičkim varijacijama, homoseksualnoj panici i homofobiji, koje su ostavile traga u reprezentacijama straha u književnosti. Filmski i kulturni teoretičari Vito Russo i Lee Edelman istovremeno su ukazali kako se reprezentacije homoseksualnosti u povijesti filma često pojavljuju kroz zastrašujuće (auto)destruktivne figure i zaplete. Na taj je način inaugurirana još uvijek mlada, ali neosporno produktivna tradicija kritičke queer teorije koja afekte i fenomene konvencionalno shvaćene kao mračne i negativne (strah, mržnja, sram, neuspjeh, nagon ka smrti) uzima kao izraze subverzije i opiranja heteronormativnoj teleologiji i njezinoj kapitalističkoj regulaciji.

Recentna postignuća u teoriji afekta omogućila su današnjoj generaciji queer književnih teoretičara/ki da kritički revaloriziraju ovu tradiciju, ukazujući kako prenaplašeno figuriranje mračnijih afekata u queer teoriji zasjenjuje važnost i subverzivni potencijal onih pozitivnijih, poput sreće i optimizma, nehotice ih tako izuzimajući iz teorijske refleksije. Na primjeru odnosa straha s konceptima poput “muške homosocijalne žudnje” (Eve Sedgwick), “hom(m)o-seksualnosti” (Luce Irigaray), “homografeze” (Lee Edelman) i samoga “queera”, izlaganje će ocrtati konceptualnu genealogiju straha u queer teoriji i istražiti njegovu neophodnost, ali i nedostatnost za teorijsku analizu odnosa književne reprezentacije, heteronormativnosti i subverzije.

Dejan Ognjanović

samostalni istraživač, Niš

dogstar666@yahoo.com

Strava ili užas: lažna dilema?

Jedna od učestalih podela unutar književnosti strave sastoji se u apostrofiranju suprotnosti između strave (eng. *terror*) i užasa (eng. *horror*), do te mere da se neretko predstavljaju kao različiti žanrovi. Ovakve distinkcije utemeljene su na podeli između strave i užasa koju je načinila znamenita spisateljica gotskih romana En Redklif u svom često navođenom eseju “O natprirodnom u poeziji” (Ann Radcliffe, “On the Supernatural in Poetry”) gde piše: “Strava i užas su toliko daleko suprotstavljeni da ova prva uvećava dušu i budi joj odlike sve do najvišeg nivoa života; onaj drugi ih sužava, smrzava i gotovo uništava.” Ovaj rad ukazuje i na druge primere kod teoretičara i praktičara književnosti strave koji vrše ovu podelu, kao i njenu varijaciju, vezanu za distinkciju između retorike strave zasnovane na nagoveštaju nasuprot eksplicitnosti, pri čemu se onaj prvi uzdiže kao ideal, dok se drugi osuđuje kao vulgaran, niže vredan i sl. Rad problematizuje argumente zastupnika navedenih distinkcija tako što, kroz *close reading* više istaknutih primera klasičnog horora (Edgar Allan Poe, H. P. Lovecraft, Algernon Blackwood, M.R. James i dr.), pokazuje da pomenuta distinkcija nije od naročite praktične vrednosti jer se u praksi ne nalazi čak ni kod brojnih autora slavni pre svega zbog svoje poetike implicitnosti. Rad pokazuje da je poetika horor žanra zasnovana na stalnoj tenziji između strave i užasa, neizvesnosti i izvesnosti, sugestije i pokazivanja, iščekivanja i konfrontacije; da ne postoji nikakva inherentna vrednosna pretpostavka sadržana u jednoj ili drugoj krajnosti ovih dihotomija; i, najzad, da su brojni vrhunski umetnici strave i užasa sa podjednakim umećem baratali i jednim i drugim oblikom horora, odnosno njihovim prirodnim spojem, neretko u jednom te istom delu.

Ines Prica

Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb

ines@ief.hr

Dinamika straha u vremenskim prognozama

Sklone minimalizaciji posljedica globalnih klimatskih procesa te izbjegavanju tumačenja vremenskih promjena unutar velikih narativa ekološke katastrofe, dnevne rubrike, pogotovo internetskih portala, uvode kompenzacijski model *svjetovne meteorologije* s naglaskom na pretjerivanju i dramtizaciji klimatski očekivanih, manjih i privremenih događaja. Cilj izlaganja je ustanoviti topose oko kojih se opredmećuje strah, dinamiku proizvodnje i relaksacije straha te dublju pozadinu postrahovljenja i demonizacije prirode u (domaćim) vremenskim prognozama.

Lovro Škopljanac

Odsjek za komparativnu književnost, Filozofski fakultet, Zagreb

lskoplja@ffzg.hr

“Neustrašivo otkrivenje ljudske izopačenosti”: Diskursi straha u romanima Ayn Rand

Književnica i filozofkinja ruskog porijekla Ayn Rand (1905. – 1982.) u suvremenoj je književnosti poznata uglavnom u Sjedinjenim Američkim Državama, gdje se poglavito njezina dva romana *The Fountainhead* (Veličanstveni izvor, 1943.) i *Atlas Shrugged* (Pobunjeni Atlas, 1957.) prodaju i čitaju s velikim zanimanjem. S obzirom na to da oba romana spremno mogu poslužiti za ilustraciju koncepta “dobre loše književnosti” (Adorno, Orwell) koja u cjelini ne zaslužuje pozornost čitatelja, ali istodobno posjeduje jedan ili dva elementa koji su daleko bolji od prosjeka, navedeno zanimanje ne proizlazi dominantno iz književne, nego ideološke i šire društvene recepcije.

Budući da je ideološka dimenzija navedenih romana istovremeno i njihov glavni sadržaj – moguće je govoriti o romanima ideja – te da je niz komentatora, uključujući i samu autoricu, iscrpio temu ideologije u tim tekstovima, može biti instruktivno okrenuti se njihovom prikazu društvene dinamike, drugog elementa koji naizgled uvjetuje recepciju. Izlaganje bi pokazalo kako u književnom oblikovanju prikazanog društva dominiraju diskursi straha, dominantno na razini između manjine sposobnih i poduzetnih pojedinaca te nesposobne i inertne mase, ali i na mikrorazini, između malog broja pojedinaca.

Koristeći trodiobu Gaje Peleša, pokušat će se pokazati kako strah djeluje na razini književnog lika (“psihem”), kako se društveno ili “sociemski” propagira te kako se idejno oblikuje u svijetu romana kao “ontem”. Konačno, razmotreni diskursi straha bit će postavljeni u kontekst stvarnog društvenog utjecaja i žanrovske logike romana.

Boris Beck

Sveučilište Sjever, Koprivnica

boris.beck.zg@gmail.com

A za njima je išao pas: strah u biblijskoj knjizi o Tobiji

Tobija je biblijska knjiga koja se tradicionalno ubraja u povijesne, no istraživanja su pokazala da je posve fiktionalna te da služi pouci. U njoj se prepleću dvije fabule, prva o putu Tobije Ml. iz Ninive u Rages kako bi naplatio očevu mjenicu, a druga o Sari u Ekbatani čije muževe demon Asmodej ubija prve bračne noći. Te dvije fabule ujedinjene imaju značajne elemente mitološke pustolovine junaka – dobivanje zadatka, polazak na težak put, pobjeda nad zlodusima (oličenima u Asmodeju i psu u pustinji), silazak u grob te uzašašće – a strah motivira postupke svih likova: Tobija St. nesretnim je slučajem oslijepio te se plaši siromaštva, zbog čega šalje sina na opasan put; njegova supruga Ana plaši se za život sina te prekorava Tobiju St. zbog pohlepe; Sara se plaši da će ostati neudana; Sarin otac Raguel plaši se sramote zbog toga što mu je obitelj napastovana od demona te kopa grob za Tobiju Ml. Osim tih strahova koji se odnose na egzistencijalnu, ekonomsku, društvenu i osobnu sferu života, ova biblijska knjiga govori i o metafizičkom strahu od Boga. S jedne strane, Tobija St. u Ninivi, izlažući život opasnosti, pokapao je Židove koje je pogubio kralj Sanherib i ostavljao njihova tijela na otvorenom. Tobija je to činio iz Božjeg straha, a i sina je poticao da se boji Boga. S druge strane i Asmodej se plaši anđela Rafaela koji prati Tobiju Ml. na putu kroz pustinju i koji je posredovao u vjenčanju Tobije i Sare. Poučljivost knjige očituje se u tome da pokazuje slučaj Božje intervencije, slanje anđela Rafaela, koja omogućuje ljudima svladavanje onoga čega se boje, dok je osjećaj straha pridržan samo prema jednom – prema Bogu koji pomaže onima što u njega vjeruju.

Evelina Rudan

Odsjek za krotistiku

Filozofski fakultet, Zagreb

erudan@ffzg.hr

Prijevod usmenih strahova u pisanu tjeskobu ili poetički učinci predajnih elemenata u romanima *Živi i mrtvi* Josipa Mlakića i *Črna mati zemla* Kristiana Novaka

Predaji, posebno mitskog/demonološkog tipa strah i njegove realizacije, preoblikovanja, utjelovljenja bitan su narativni supstrat. U smislu oblikovanja priče to je vidljivo na više razina: na razini sižea, tema i motiva, na razini kompozicije, na razini stila i na koncu na razini učinka na recipijente (pretpostavljenog iz načina oblikovanja priče, ali i okolnosnog, istraženog u kontekstu folklorističkog istraživanja). Predajni oblici nerijetko se intertekstualno (intermedijalno, zapravo) upisuju i u suvremenu hrvatsku romanesknu produkciju na različite načine i u različitim funkcijama. U ovom izlaganju posebno će nas zanimati na koji su način predajni motivi i teme te njihovo razlaganje: uobličavanje i razobličavanje straha iskorišteni u romanima *Živi i mrtvi* Josipa Mlakića te *Črna mati zemla* Kristiana Novaka. U prvom navedenom romanu (*Živi i mrtvi*) protagonisti prema predajnim elementima (koji se u tekst upisuju i u kronikatskim, i u fabulatskim, i u memoratskim svojim oblicima) uspostavljaju različite odnose (od odbacivanja i podsmjehivanja do prijanjanja) a taj različiti odnos s jedne strane, i paralelna dijakronijska priča s druge, koja se u romanu može očitati upravo kao mogućnost koju žanrovski otvara predajni svjetopogled, poetički iznimno uspješno ostvaruju uvjerljiv osjećaj ratnog užasa, ovdje predstavljen u rastućem strahu male izolirane zajednice nekolicine vojnika. Drukčiji tip užasa, užasa posve osobne traume koja će malodobna protagonista romana *Črna mati zemla* ostaviti izolirana i pred svijetom i pred bližnjima, pa i pred samim sobom (u smislu nemogućnosti koherentosti) bit će na različitim razinama poetički uspješno omogućen upravo nekim predajnim elementima. Odnosno izlaganje se bavi time koje su poetičke

učinke elementi predaja imali u romanima Josipa Mlakića i Kristiana Novaka, odnosno na koje su načine “prevedeni” usmeni strahovi u pisanu tjeskobu.

Pritom Josip Mlakić predajne elemente iznimno uspješno koristi i u nekoliko drugih svojih romana, možda najintenzivnije u romanu *Tragom zmijske košuljice* u raznolikim funkcijama, a Kristian Novak u svom najnovijem romanu *Ciganin, ali najljepši*, šest svojih nadpoglavlja imenuje upravo po različitim fobijama (kao specifičnim vrstama strahova). Stoga i u kontekstu cjelokupne već dobro etablirane Mlakićeve romaneskne produkcije ima smisla pokušati pokazati na koje su načine (ovdje iz aspekta naracije straha i tjeskobe) predajni elementi važni, kao što ima smisla i pokušati vidjeti zašto upravo strah zauzima središnje mjesto u dva vrlo prihvaćena i prepoznata romana Kristiana Novaka.

Domagoj Brozović

Odsjek za kroatistiku, Filozofski fakultet, Zagreb

dbrozovi@ffzg.hr

Motiv straha i njegovi mehanizmi u hrvatskoj fantastičnoj noveli 19. stoljeća

S obzirom na činjenicu da je u svjetskoj književnosti od romantizma nadalje najveći dio fantastične dionice pripovjedne književnosti oblikovan oko ideje straha prema nepoznatome i neobjašnjivome, ovaj je prilog usmjeren na manifestacije te emocije u odabranim primjerima hrvatske fantastične novele 19. stoljeća. Uzimajući u obzir pojam žanra kao promjenjivu kategoriju ovisnu o nizu književnih i izvanknjiževnih čimbenika, u ovoj se raspravi problematizira i tematsko-žanrovska pripadnost kanonskih novela, i to upravo s obzirom na prisutnost motiva straha. U književnostima zapadnog kruga upravo se u 19. stoljeću pojačano javljaju fantastični pripovjedni žanrovi kojima je upravo motiv straha glavni narativni motor, a pojedini elementi fantastički intonirane književnosti s obilježjima književnoga horora prisutni su i u odabranome istraživačkom korpusu: od romantičarskih obilježja Jorgovanićeve fantastike preko premošćivanja realističke poetike i okretanju misticizmu u Gjalskijevoj novelistici do modernističke psihologizacije Matoša i Leskovara. Iako se u tradicionalnoj hrvatskoj književnoj historiografiji zadani korpus nije tumačio kroz prizmu motiva straha, njegova prisutnost otvara niz istraživačkih pitanja, npr. kako se strah manifestira u pripovjednom tekstu, kojoj pripovjednoj razini emocija straha zapravo pripada, kako motiv straha sudjeluje u proizvodnji fantastičnog i irealnog, itd.

Nikola Vukobratović

samostalni istraživač, Zagreb

nv@bilten.org

“Veliki strah Zagrepčana” 1755. godine

Niz djelomično povezanih buna vojnika, kmetova i građana pojedinih gradova sjeverozapadne Hrvatske koje izbijaju u to vrijeme svrstava 1755. u najbuntovnije godine u hrvatskoj povijesti. Osim po brojnim, kompleksnim i povremeno vrlo krvavim društvenim sukobima, ta se godina ističe i po bogatstvu narativnih izvora, uglavnom kroničarskoga karaktera. U segmentima koji se bave bunama zamjetni su motivi “straha od mnoštva”, koji proizlaze podjednako iz literarne tradicije (riječ je o toposu karakterističnom za ranonovovjekovne prikaze buna) koliko i iz socijalnog statusa autora, uglavnom crkvenih lica plemićkoga porijekla na različite načine oštećenih bunom. “Veliki strah”, međutim, nije bio tek kroničarska stilska figura, barem ako je suditi po paničnom ponašanju zagrebačkoga plemstva o kojem svjedoče izvori. U feudalnom poretku, u kojem su društvena hijerarhija i podjela plodova rada legitimirani božjom intencijom (a ne npr. širokom participacijom), prijetnja preokretanja poretka je stalna opsesija, kako zemaljskih gospodara, tako i svećenstva kao ideologa. No bune 1755. nisu samo još jedan u nizu feudalnih konflikata, već predstavljaju točku prijeloma u domaćoj povijesti koji najavljuje intervencija nastajuće apsolutističke države. U pokušajima nove, državne instance da uspostavi “monopol na nasilje”, motiv straha od mnoštva ponovno igra presudnu ulogu. “Veliki strah Zagrepčana” 1755. godine u tom smislu predstavlja dobar materijal za istraživanje figure straha od mnoštva kao izraza svijesti elita o krhkosti poretka, ali i ideološkoga sredstva kojim se legitimira njegova nasilna uspostava i održanje. Rad se stoga bavi pojavom “straha od mnoštva” u narativnim izvorima za bune 1755. te analizira koje su njegove ideološke funkcije, ne samo za poretke sredinom 18. stoljeća, već i u suvremenim društvenim konfliktima.

Diego Han

Centar za povijesna istraživanja/Centro di Ricerche Storiche, Rovinj

diegohan@windowslive.com

Istarski razbojnik nakon Prvog svjetskog rata: figura demona i bijednika

Istarski je poluotok stoljećima bio pogođen fenomenom razbojništva. No, u tom lokalnom slučaju nije bilo riječi o klasičnom “socijalnom banditu” (prema Hobsbawmovom modelu socijalnog razbojništva), nego o nasilnim kriminalcima koji su vrlo brzo postali strah i trepet cijele regije. Nakon završetka Prvoga svjetskog rata razbojnici su “zavladali” unutrašnjom Istrom, postajući jednom od ključnih figura društveno-ekonomski uništenoga područja. Međutim, kraj rata doveo je i do potpuno nove političke situacije u kojoj su Istrom tada zavladale talijanske vlasti koje su, između ostalog, morale riješiti osjetljivo pitanje etničkoga sastava poluotoka, podijeljenog između talijanskoga i slavenskoga (prvenstveno hrvatskog) stanovništva.

Upravo je u tom kontekstu figura razbojnika postala jedan od ključnih elemenata istarske političke propagande. Devastirana ekonomija dovela je do procvata kriminala, ponajprije u ruralnim područjima gdje je živjelo većinsko hrvatsko stanovništvo, a brutalno djelovanje pojedinaca opravdavalno je talijanske teze o vlastitoj etničkoj superiornosti. S druge strane, stanovništvo je trpjelo nedjela razbojnika, bez obzira na etničku i kulturnu pripadnost, što je dovelo do procvata opće atmosfere straha. Slučaj su iskoristile i novine (hrvatske i talijanske), koje su dnevno donosile priče o strašnim podvizima razbojnika, naravno, svaka iz one perspektive koja joj je više odgovarala. Rezultat njihova izvještavanja bio je, očekivano, još veći osjećaj nesigurnosti.

S obzirom na opisani kontekst, cilj ovoga rada jest analizirati i prikazati razvoj, ulogu i značenje lika razbojnika u Istri nakon Prvog svjetskog rata na temelju arhivskih istraživanja, odnosno objasniti kako se osjećaj straha razvijao i širio te kako je taj osjećaj iskorišten u političke svrhe.

Simona Delić

Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb

simona@ief.hr

Moj obiteljski epistolarni roman i strah

Pedesetak lijepih krasopisom ispisanih pisama iz tridesetih godina 20. stoljeća, koja su bila slana iz Slavanskog Broda u Vukovar, dobila su apokaliptični završetak. Prije nego što su deportirani u koncentracijski logor Auschwitz u Poljskoj, moji baka i djed su razmjenjivali pisma. Iako su to zapravo ljubavna pisma, nakon njihova odvođenja u logor, ujedno su i snažno svjedočanstvo kraha utopijskog svijeta i *belle époque* senzibiliteta. Pisma prabake Katarine s početka četrdesetih godina otvoreno progovaraju o prijetnjama dojučerašnjim prijateljima, ponajviše židovskom stanovništvu u Slavanskom Brodu, zastrašivanju, povremenim odvođenjima i racijama, mentalitetu ustrašenosti i životu u neizvjesnosti. Pisana su stilom obiteljske tajne “Sarinog ključa” (Tatiana de Rosnay, 2011). Svojim ženskim emotivnim pismom ta su pisma čuvari “romantičnog erosa”, ali i “munchovski krik” protiv gluposti i bestijalne zloće. Zajedno s fotografijama i pismima moje teta-bake Jelene Malević, sudionice NOB-a koja je razmjenjivala pisma sa sudionicima tzv. Sremskog fronta i dobitnice medalje zasluga za narod, ona su svjedočanstvo i upozorenje budućim generacijama.

Ana Grgić

Croaticum – Centar za hrvatski kao drugi i strani jezik

Filozofski fakultet, Zagreb

anacalusic@gmail.com

Strah u narativima inojezičnih govornika hrvatskoga koji žive u Republici Hrvatskoj

U Republici Hrvatskoj žive izvornojezični i inojezični govornici hrvatskoga jezika. Izvornim je govornicima hrvatski jezik prvi, a inojezičnima drugi, strani ili nasljedni jezik. Inojezični se govornici mogu još podijeliti u različite podskupine, a pripadnost različitim podskupinama pokazuje što je sve djelovalo na jezični razvoj pojedinca i oblikovanje njegova idiolekta, na oblikovanje idioma zajednice kojoj pripada te na način gradnje njegova jezičnoga identiteta. Svojstva različitih inojezičnih govornika odredit će se jezičnobiografskom metodom. Jezične biografije inojezičnih govornika hrvatskoga jezika prikupljene su u polustrukturiranim narativnim intervjuima s odabranim pojedincima, a u analizi narativa služit će se različitim postupcima analize diskursa, kritičke analize diskursa i tekstne lingvistike. Iz širokoga spektra metoda za rad na tekstu koje se upotrebljavaju u primijenjenoj lingvistici, u ovome će se radu posebno rabiti one usmjerene na analizu sadržaja, konteksta i oblika narativa.

Posebna će se pozornost posvetiti naraciji različitih strahova koji proizlaze iz složena odnosa etničkih, kulturnih i jezičnih manjina i većine. Uz strah od stranoga jezika, čiji su nepovoljan utjecaj na proces ovladavanja jezikom glotodidaktičari prepoznali u drugoj polovici prošloga stoljeća, u narativima se pojavljuju i brojni drugi različiti strahovi (strah od negativne reakcije, strah od gubitka identiteta, strah od nepripadanja i društvenoga isključivanja, strah od nasilja i sl.). Pojedinci u dijelovima svojih jezičnobiografskih iskaza pojašnjavaju čega se sve boje i koji su uzroci njihovih strahova. Ti su strahovi uglavnom vezani uz podskupine kojima pripadaju, čime se dodatno učvršćuje njihova pripadnost određenoj podskupini, pa se strahovi o kojima govore mogu promatrati i kao strahovi manjinskih skupina.

Nataša Govedić

Odsjek dramaturgije

Akademija dramske umjetnosti, Zagreb

natasagovedic@zg.t-com.hr

Strah u školskom sustavu: naracije eksplicitnog i implicitnog učeničkog zastrašivanja

Izlaganje se bavi ispriповijedanim iskustvima tinejdžera oko izgradnje ideologije straha u školama: ne samo prijetnjama (vezanima za postizanje izvrsnih ocjena) i ucjenama (često od strane roditelja), nego i sustavnim školskim zastrašivanjem djece te narativizacijama političkih i etičkih vrijednosti u razredu, baš kao i modeliranjem “uspješnih” biografija unutar razrednih grupa. Tekst se oslanja na učenja emancipatorskih pedagoga (John Holt, Paolo Freire, Francisco Ferrer itd.), kao i na terenski rad s tinejdžerima. Cilj mu je radikalno razobličiti strah kao “pedagoško sredstvo”.

Anja Maksić Japundžić

Odsjek za kazališnu i radijsku režiju, Akademija dramske umjetnosti, Zagreb

anja.maxic@gmail.com

(Ne) biti poput nje: reprezentacije straha u odnosima majka-kći u korpusu hrvatske drame

Polazeći iz pozicije teatrološke znatiželjnice i kazališne praktičarke (a nedjeljivo od osobnog iskustva bivanja kćeri i majke (i) ženskog djeteta), izlaganje ću temeljiti na analizi domaćih dramskih tekstova i njihovih uprizorenja (od vlastitih redateljskih koncepata i realizacija do predstava postavljenih u domaćim teatrima) s obzirom na sljedeću temu: kćeri koje imaju majku (a ne moraju biti i same majke) i majke koje imaju kćeri (a ne 'djecu'), odnosno svi modeli majka-kći odnosa.

Poseban naglasak bit će stavljen na strahove u temelju takvih odnosa: strah od bivanja više majkom nego ženom i obrnuto, strah (od) ekstremnih vidova majčinstva i međuovisnosti, strah od neminovnosti trajna majčina utjecaja na kćerin život itd. U korpusu klasika dramske literature i suvremenih kazališnih uspješnica istražiti će se koji se modeli majčinstva tematiziraju te koje sve problemske sklopove otvaraju.

Izlaganje će se baviti dramskim tekstovima sljedećih autora: Srđan Tucić (odnos Jele i Kate u *Povratku*, majka kao facilitatorica preljuba), Ivo Vojnović (matrijarhat po patrijarhalnim pravilima u *Sutomu* i pozicija majke kao negenealoškog mjesta u *Maškaratama ispod kuplja*), Miroslav Krleža (mitska siromašna majka fatalne Charlotte; sjena Olge Wanonig nad Laurom Lembachovom, nerealizirano majčinstvo i nasljedni magnetizam smrti u *Glembajevima*), Radovan Ivšić (kolaž dramskih i lirskih tekstova u autorskom projektu *Njarabum*; majka kao nedostižni ideal i okidač poremećaja u prehrani), Asja Srnec Todorović (prekogrobni platonski incest majke i kćeri u *Mrtvoj svadbi*), Ivor Martinić (Violeta, Mirjana i Veronika u *Drami o Mirjani i ovima oko nje* – neprekinuta linija egzistencijalnog nerazumijevanja kroz tri generacije žena), Tena Štivičić (tri majke i dva puta po dvije kćeri u *Tri zime*) te Mate Matišić (završni dio *Ljudi od voska*; *Ispod perike* – javni imidž majčinstva, muškarac pred preuzimanjem skrbištva nad ženskim djetetom).

Ljubica Milosavljević

Institut za etnologiju i antropologiju i Odeljenje za etnologiju i antropologiju,
Filozofski fakultet, Beograd
ljmilosa@f.bg.ac.rs

Vladimira Ilić

Institut za etnologiju i antropologiju i Odeljenje za etnologiju i antropologiju,
Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu
vladimira.ilic@f.bg.ac.rs

Strahovi džez muzičara

Istraživanje usmereno na problem profesionalne neizvesnosti, time i ranjivosti džez muzičara, sprovedeno je u leto 2017. godine u Beogradu i predstavlja deo obimnijeg antropološkog istraživanja koje, između ostalog, u fokus dovodi i strah od procesa starenja kao biološke datosti, ali i strah od starosti kao društvenog konstrukta, pomenute profesionalne grupe. Strah se javlja kada postoji doživljaj izloženosti opasnosti, bilo da je ona stvarna i izvesna ili zamišljena (umišljena), bilo da se vezuje za tekući trenutak ili da je projektovana na budućnost. Kod džez muzičara ta pretnja se prepoznaje delom i u procesu starenja i samoj starosti. Strah od starenja bi se najopštije mogao definisati kao emocionalni odnos ili emocionalni stav prema telesnim promenama koje predstavljaju neizbežnost procesa starenja. Kako ovaj proces predstavlja, između ostalog, opadanje telesnih funkcija, i kako u slučaju džez muzičara telo predstavlja oruđe za izvođenje muzike, tako starenje čini njihov profesionalni rad neizvesnim, a njih potencijalno ugroženim. Starosti se, s druge strane, pristupa kao društvenom konstruktu koji je rezultat pregovaranja različitih društvenih, ekonomskih, političkih i drugih činilaca zbog čega se neretko vezuje za izlazak iz aktivne sfere rada po završetku radnog veka tj. za penzionisanje. Ona, sledstveno, vodi ekonomskoj neizvesnosti i socijalnoj marginalizaciji koje dodatno produbljuju strahove ispitanika.

Međutim, prema starenju i starosti percipiranim kao ugrožavajućim faktorima i svojevrsnim pretnjama, pojedinac se može odnositi na različite praktične načine. Zato je cilj istraživanja detektovanje izvora strahova, ali i pojedinih strategija i obrazaca ponašanja kojima džeza muzičari nastoje da ih prevaziđu kako bi očuvali ili poboljšali kvalitet života.

Mojca Ramsak

Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta, Ljubljana

mojca.ramsak@guest.arnes.si

Medicinske fobije

Medicinske fobije, kot so strah pred (zobo)zdravniki (iatrofobija), strah pred injekcijami (tripanofobija) in strah pred krvjo (hemofobija) so povzročitelji mnogih tesnobnih stanj, ki ostajajo precej spregledane in v ozadju zdravstvenega sistema, temeljijo pa na družbeno-kulturnih percepcijah človeškega telesa. Skoraj vsak, ki je kdaj obiskal bolnišnico, zdravnika, dobil injekcije, bil operiran ali videl kri, ima v spominu vsaj nelagodje ki so ga sprožili prostori, osebe, pripomočki ali telesne tekočine. Zaradi strahu pred (zobo)zdravniki (metaforično imenovanim tudi strah pred belimi haljami oz. sindrom bele halje) se lahko pacienti izogibajo zdravnika, pri zdravniškem pregledu se jim poviša krvni tlak, potijo se jim dlani, srce jim hitreje bije, mižijo ali gledajo stran, ko dobivajo injekcijo, težje se izražajo oziroma zdravnika pozabijo vprašati, kar so se namenili. Neprijetni občutki se lahko, v primeru, da zdravstveno osebje ni pozorno na ta vidik, konča tudi z nesporazumi, ki jih povzročijo neracionalni odzivi na posege v telo, v hujših primerih pa z omedlevalo. Vzroki za strah pa ne izvirajo samo v morebitni odsotnosti personalizirane medicine ali v medikaliziranem odnosu med zdravnikom in bolnikom, pač pa so tudi zgodovinsko pogojeni. Še na začetku 20. stoletja so bili pretežnemu kmečkemu delu prebivalstva zdravniki geografsko, gmotno in tudi jezikovno težko dostopni, zato so si jih le redki lahko privoščili, poleg tega so imeli ljudje zadržke do uradne medicine zaradi lastnega pomanjkljivega znanja o bolezni in prevladujočega praznoverja ter splošnega nezaupanja do šolanih zdravnikov.

Tudi strah pred krvjo izvira iz kulturno specifičnih pojmovanj te dragocene tekočine. Kri ni zgolj del telesa, ampak je tudi metafora za življenje, ki obenem izraža narodno, sorodstveno, družbeno, poklicno, idr. pripadnost, in je še vedno zelo tabuizirana telesna tekočina. Strah pred krvjo je tudi zaščitni mehanizem, ki je omogočal preživetje v zgodovinsko težkih trenutkih, npr. ob turških vpadih, o čemer pričajo tudi številni toponimi in ljudska umetnost.

V zvezi s strahom pred injekcijskimi iglami, ki je tesno povezan z drugima fobijama, pa je zanimivo, da se celo sodobna medicinska literatura težko otrese imaginarija "estetike igel", kar navsezadnje priča, da omenjene medicinske fobije vendarle še niso dovolj ozaveščene med zdravstvenimi delavci, čeprav se z njimi dnevno srečujejo v laboratorijih, cepilnih i dr. ambulantah.

Ivana Katarinčić

Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb

ivana@ief.hr

Strah i odluke o zdravlju (zdrave) djece

Zdravlje se drži jednim od vrijednosnih prioriteta ljudskih bića. Ono, međutim, na nebrojene načine može biti narušeno i ugroženo. Ljudi na zdravlje mogu utjecati sami, a može i (aktualna) državna politika nametanjem zakona utemeljenih na službenim stavovima zapadne alopatske medicine. Tako i pitanje očuvanja zdravlja djece nije prepušteno samo roditeljima/skrbnicima. Jedna od aktualnih tema u hrvatskoj javnosti već je duže vrijeme propitivanje obveznog procjepljivanja djece. Informacije o nužnosti i (ne)opravdanosti cijepljenja djece nametnute su javnosti različitim kanalima iz oprečnih okulara, a često samo fragmentarno. Nadležnost odlučivanja i raspravljanja o toj temi prvenstveno se dodjeljuje medicinskom i pravnom području, ali se tema na druge načine proteže preko etičkih, političkih i ideoloških pitanja. Oprečna mišljenja i stavovi generirali su suprotstavljene pozicije onih koji obvezu cijepljenja zagovaraju i onih koji se toj obvezi opiru. Pritom se i jedna i druga strana iz raznih razloga osjeća ugroženom i zastrašenom. Zajedničko objema stranama jest strah (od posljedica cijepljenja ili necijepljenja) te upravo briga za zdravlje (vlastite) djece. U izlaganju će se razmotriti širi kontekst i odjeci kontroverznih medicinskih intervencija u Hrvatskoj te prava, slobode i odgovornosti koji se odnose na ingerenciju odlučivanja o zdravlju i bolestima djece čije su odluke o pitanjima zdravlja prenesene na nadležne državne institucije, zakone i roditelje.

Jelena Seferović

samostalna istraživačica, Zagreb

jelenaseferovic@yahoo.com

Shvaćanje fenomena straha u psihijatrijskim povijestima bolesti s prijelaza iz 19. u 20. stoljeće

U radu se razmatra kako su i u kojoj mjeri motivi iz hrvatskih pripovijetki i vjerovanja utjecali na psihijatrijska tumačenja pojave simptoma straha kod pacijenata hospitaliziranih u Kraljevskom zemaljskom zavodu za umobolne u Stenjevcu krajem 19. i početkom 20. stoljeća. Analizom odabranih primjera nastoji se prikazati suodnos usmene predaje i razumijevanja emocija, s fokusom na osjećaj straha, u sadržajima medicinske dokumentacije duševno oboljelih osoba. U sadržajima povijesti bolesti, točnije u opservacijama zavodskih psihijatara o uzrocima nastanka duševnih bolesti kod pojedinih pacijenata vidljivo je da ih se dovodi u vezu s događajima koji su prožeti motivima iz usmene književnosti i pučkih vjerovanja. Također, u radu se iz kulturnoantropološke perspektive propituje ondašnji psihijatrijski sustav s ciljem boljeg razumijevanja specifičnosti liječničkih interpretacija nastanka “umobolje”.

Emina Hodžić

doktorandica PDS EKA, Filozofski fakultet, Zagreb

emina_h77@hotmail.com

Između straha i nade – predodžbe o smrti u islamu

Bilo da je riječ o razmišljanju o vlastitoj smrti ili doživljaju smrti nekoga drugog, strah od smrti je jedna od najizraženijih emocija. Prema učenju islama smrt se ne shvaća kao konačnost, nego kao početak vječnog života. Izlaganje će pokušati odgovoriti na pitanja: Kakva je uloga religijskog (islamskog) učenja o prolaznosti ovog i vječnosti drugog svijeta u svakodnevnom životu? Postoje li u običajnoj praksi muslimana u Hrvatskoj i BiH primjeri pokušaja “kontrole” nad vlastitom smrću i kako se ona manifestira? Kako se izmjenjuju “slike” straha s onima koje pružaju utjehu? Autorica na primjerima iz temeljnih izvora islama, *Kur’ana* i *Hadisa*, pokušava dokučiti mehanizme kojima se strah od smrti neutralizira i čini prihvatljivim te na koje se načine tekstovi iz navedenih izvora koji govore o smrti kontekstualiziraju u svakodnevici, odnosno običajnoj praksi muslimana Bošnjaka u BiH i Hrvatskoj (posmrtni običaji). Pokušava dati odgovore na pitanja o tome koji se citati iz *Kur’ana* i *Hadisa* koriste, u kojim prilikama i s kakvom namjerom; kako se sve to odražava na dinamiku pogreba, izražavanje sućuti, odnos prema mrtvom tijelu, (ne)pokazivanju emocija i možemo li govoriti o ritualizaciji emocija.

Monica Priante

Hrvatsko katoličko sveučilište, Zagreb

vanjska suradnica

monicapriante@gmail.com

Strah od dvostruke smrti: prividna smrt u javnim raspravama kasnog 19. stoljeća

Strah od preranog pogreba ima dugu literarnu i povijesnu tradiciju, no na kraju 19. i početkom 20. stoljeća, zapravo, sve do početka Prvog svjetskog rata, taj je strah bio izvorištem društvene fobije. U tom je razdoblju izrazito raširena “tafobija” (od grčkog *taphos*, grobnica), “iracionalni strah od preranog pogreba” ili “strah pojedinca da će biti živ pokopan”. Unatoč tome što suvremena istraživanja pokazuju da je taj strah bio više kulturno uvjetovan nego stvaran, u posljednjim desetljećima 19. stoljeća, mnogi ljudi koji su predosjećali smrt živjeli su u strahu da će biti živi pokopani. Strah je bio toliko raširen da je u nekim oporukama stajala klauzula o odsijecanju glave prije zatvaranja lijesa ili naputak o obavezom balzimiranju. Tema je privukla i veliku pozornost umjetnosti, posebice književnosti, tiska i znanosti. Iz toga vremena stoga datiraju brojne studije, časopisi i publikacije posvećene načinima prepoznavanja točnih i neospornih znakova smrti.

U ovom se radu istražuju i objašnjavaju razlozi zbog kojih je taj fenomen mogao postati kolektivnom fobijom upravo u ovom povijesnom razdoblju te kako je taj strah utjecao i promijenio pogrebne prakse na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće, s posebnim naglaskom na zagrebački kontekst. Analiza pokazuje da je jedan od razloga ovoj pojavi bila praksa ekshumacija (prijenos posmrtnih ostataka sa starih na nova monumentalna groblja, zbog isteka koncesija za ukope i sl.) koje su na vidjelo iznijele dokaze o vjerojatnim znakovima preranog ukopa, kao i nove medicinske spoznaje (medijalizacija smrti) koje su dovele u sumnju dotadašnje sigurne znakove smrti i sposobnost liječnika da sa sigurnošću dijagnosticiraju fizičku smrt.

S druge strane, zbog straha da se bude živ pokopan, ali i zbog higijensko-sanitarnih propisa, širio se i običaj po kojemu se od liječnika očekivalo da budu prisutni uz odar pa su oni na neki način počeli zauzimati tradicionalno mjesto svećenika. U 19. stoljeću postaje sve uobičajenije da liječnik (mrtvozornik) mora proglasiti smrt, što ubrzo ulazi i u propise. Uz to, ta će novina također doprinijeti razvoju i institucionalizaciji posebnih mjesta za pohranu i “kontrolu” mrtvaca, odnosno na pojavu mrtvačnica.

Antonia Vodanović

samostalna istraživačica, Zadar

antonia.vodanovic@gmail.com

Apotropejski grafiti na kasnosrednjovjekovnim i ranonovovjekovnim kućnim portalima šibenske gradske jezgre

Praksa uklesavanja i urezivanja apotropejskih grafita (križeva, pentagrama, monograma...) na kamene kuće učestala je u Dalmaciji, kako u urbanim centrima, tako i u slabije razvijenim područjima gdje se ponegdje zadržala sve do početka 20. stoljeća. Usprkos folklorističkim i etnološkim zapisima temeljenim na usmenim predajama, do danas su izostala sustavna terenska istraživanja koja bi u sačuvanoj materijalnoj kulturi utvrdila narav i karakteristike ove prakse.

Cilj ovoga rada je istražiti kako su se u materijalnoj kulturi odrazili strahovi određene društvene grupe. Grafiti prisutni na eksterijerima šibenskih kuća ukazuju na to kako se strah odrazio u oblikovanju vizualnog identiteta grada, u odvajanja "sigurnog" od "nesigurnog" prostora, te markiranju (liminalnih) prostora. Apotropejski grafiti zbog svoje sociološke komponente zadiru i u pitanje identiteta i društvenih grupa, budući da im je cilj bio da podalje drže Druge, a raširenost ove prakse ukazuje na kolektivne strahove onodobnog čovjeka i potrebu da se zaštiti od (ne)poznatog.

Unatoč prisutnosti različitih simbola i znakova, rezultati istraživanja u šibenskoj gradskoj jezgri ukazuju na prevladavanje motiva rustičnih križeva različitih tipologija, često izvedenih u većem broju na do vratnicama ulaznih vrata kuća koje datiraju od kasnog srednjeg vijeka do konca 18. stoljeća. Gotovo potpuni izostanak ovih simbola na klesanim elementima ulaznih vrata kuća iz 19. i 20. stoljeća ukazuju na društvene promjene i iščezavanje prakse dugog trajanja. S obzirom na nepostojanje živućih praktikanata, prikupljeni grafiti komparativnom se metodom interpretiraju kao apotropejski, dok se neki od njih mogu razmatrati i kao klesarske oznake. Vezuju se uz strah od uroka, vještica, demonskih bića, ali i tumače kao sveukupna zaštita od zla te kao blagoslov kuće.

Nemanja Radulović

Katedra za srpsku književnost sa južnoslavenskim književnostima, Filološki fakultet, Beograd

nem_radulovic@yahoo.com

Strah i nada onog sveta

Gradu za ovo izlaganje čine memorati o viđenju drugog sveta, koje je u pripovedanju predstavljeno kao iskustvo privremene smrti. Takvih narativa u izvorima nema mnogo, a za razliku od demonoloških ili kulturno-istorijskih predanja nisu toliko privukli pažnju folkloristike (u ruskoj nauci se, nasuprot tome, čak ustalio i zaseban termin za ovakve tekstove, odnosno usvojen je emski termin *obmiranie* – prema N. i S. Tolstoj). Proučavanje ovih narativa uvodi neposredno i u osnovna pitanja religije (smrt, onostrano, vrednosti), tako da se preklapa i sa studijama religije, kao i s drugim disciplinama. Mi ćemo ih posmatrati kao folklorne narative, koji koriste tradicionalne oblike pripovedanja razumljive na fonu formulativnosti (u širem značenju), a usredsredićemo se na prikaz straha: kako se predstavlja strah od smrti i kako se predstavlja strah na onom svetu (grehovi, pakao, natprirodna bića), kao i kakva se egzemplarna poruka, koja uključuje i izazivanje straha, šalje po povratku u ovaj svet. Veza ovih narativa u prvom licu sa tradicijom otkriva se ne samo u postupcima, već i u temama iz narodne religije. U tom smislu ih vredi uporediti sa modernim “near death experiences”. Deluje da u folklornim tekstovima strah ima veću ulogu nego u savremenima, što otkriva procese sekularizacije i/ili new age duhovnosti u novijim primerima.